

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

R. Löbl, *Demokrits Atome. Eine Untersuchung zur Überlieferung und zu einigen wichtigen Lehrstücken in Demokrits Physik*, Bonn 1976, 250 σελ.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς διατριβῆς τοῦ R. Löbl εἶναι κατὰ πρῶτο λόγο φιλο-λογικὸ καὶ κατὰ δεύτερο φιλοσοφικό. Ἀφορμὴ καὶ ὕλικὸ ἀποτέλεσε ἡ συλλογὴ κειμένων καὶ ἀποσπασμάτων τοῦ ἔργου τοῦ Δημοκρίτου ἀπὸ τὸν Ρῶσο ἐρευνητὴ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας Salomo Luria, ποὺ δημοσιεύθη-κε τὸ 1970¹. Ἰδιαίτερα τὸ ὑποκειμενικὸ² πνεῦμα τῆς συλλογῆς αὐτῆς, ἐκ-δηλοε στὴ συστηματικὴ κατὰ θέματα ταξινόμηση τοῦ ὕλικου, ἦταν τὸ κί-νητρο καὶ ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴν μελέτη τοῦ Löbl. Κι ἐνῶ τὸ κύριο μέλημα τοῦ Luria ἦταν ἡ ὀρθότητα φυσικὰ τῶν κριτηρίων στὴν ἐπιλογὴ τῶν κει-μένων, ὁ Löbl ἀναζητᾷ κριτήρια σχετικὰ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κει-μένων τῆς συλλογῆς. Μὲ ἄλλα λόγια προχωρεῖ στὴν ἀξιολογικὴ διαβάθμιση τῶν πηγῶν καὶ τὴν διασφάλισιν τοῦ τρόπου ἀξιοποιήσεως τοῦ ὕλικου τους.

Ἡ μελέτη χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο ἐρευνᾶται ἡ ἀξιοπιστία τῶν συγγραφέων, στοὺς ὁποίους ὀφείλομε τίς σχετικὰς μὲ τὴν ἀτομικὴ θεωρία μαρτυρίες, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἐπιχειρεῖται ἡ διασαφήνισιν καὶ ἐρμη-νεία ὀρισμένων σημείων τῆς Φυσικῆς τοῦ Δημοκρίτου μὲ βάση τὰ ἀπο-τελέσματα τῆς ἐρέυνης τοῦ πρώτου μέρους.

Ἡ βασικώτερη πηγὴ στὴν ἐρευνα τῶν Προσωκρατικῶν παραμένει πάντα τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἀμφισβήτηση ὅμως τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Σταγίριτι ἀπὸ ὀρισμένους ἐρευνητὲς ἀναγκάζουν τὸν Löbl νὰ τίς ἀντιμετωπίσῃ κριτικὰ καὶ νὰ τίς κατατάξῃ σὲ δεύτερη μοῖρα, ἀμέσως μετὰ τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν Σέξτο τὸν Ἐμπειρικό, τὸν Γαληνὸ καὶ τὸν Θεόφραστο.

Ἡ ἀπ' εὐθείας καὶ ἄμεση γνωριμία μὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου μέσα στοὺς κόλπους τῆς Σκεπτικιστικῆς παραδόσεως, ποὺ εὐκόλα ἀπο-δεικνύει ὁ συγγραφέας, κάνει τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Σέξτου καὶ κατὰ προέκ-ταση τοῦ Γαληνοῦ γενικὰ παραδεκτὴ, ἀκόμη καὶ ἂν ἔλειπε ἡ διαβεβαίωσιν ἀπὸ τὸν Διογένη Λαέρτιο, ὅτι ἡ Σκέψιν εἶχε ἀφετηρία τὴν γνωσιολογία τοῦ Δημοκρίτου.

1. S. Jak. Lurie: *Demokrit-Texty*, Perevod, Issledovania, Leningrad, Nauka 1970.

2. Ὁ ἴδιος ὁ Luria ὄχι μόνο παραδέχεται τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο στὴν ταξινό-μηση τοῦ ὕλικου του, ἀλλὰ καὶ τὸ χαρακτηρίζει ὡς παρότρυνση γιὰ περαιτέρω συζήτηση καὶ ἐρευνα.

Περίπλοκη παρουσιάζεται ή περίπτωση τοῦ Θεοφράστου. Εἶναι ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ποὺ ὁ ἴσκιος τοῦ διδασκάλου βαραίνει τόσο τὸν μαθητὴ, ὥστε νὰ τοῦ ἀφαιρῇ κάθε προσωπικότητα. Ἔτσι οἱ μαρτυρίες του, ποὺ θεωροῦνται³ ἀπλὲς ἐπαναλήψεις τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, φέρουν πάνω τους τὸ στίγμα τῆς ἀναξιοπιστίας, ποὺ προσάπτεται στὸν δάσκαλο. Μαζὶ μὲ τὸν Θεόφραστο ἀμφισβητεῖται βέβαια καὶ ὁλόκληρη ἡ δοξογραφικὴ παράδοση ποὺ στηρίζεται σ' αὐτόν.

Μετὰ ἀπὸ προσεκτικὴ καὶ σχολαστικὴ σύγκριση κειμένων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου, ὁ Löbl ὑποστηριζόμενος καὶ ἀπὸ ἄλλους σύγχρονους μελετητὲς (Gigon, Steinmetz καὶ Stratton), ἀπαλλάσσει τὸν Θεόφραστο ἀπὸ τὴν βαρεῖα κατηγορία ποὺ τὸν χαρακτηρίζει φερέφωνο τοῦ διδασκάλου καὶ τὸν ἀποκαθιστᾷ ὡς ὑπεύθυνο, ἀνεξάρτητο διανοητὴ καὶ ἀξιόπιστο μάρτυρα. Τέλος ἡ αἰτία τῆς «ἀναξιοπιστίας» ἀναζητᾶται στὴν σύγχυση εἰδησεογραφίας καὶ ἐρμηνευτικῆς, στὴν ὁποία ἔχουν ὑποπέσει μερικοὶ ἀπὸ τοὺς δοξογράφους μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ταλαιπωρία τοῦ Θεοφράστου.

Ἡ σύγχυση ἀνάμεσα σὲ εἰδησεογραφία καὶ ἐρμηνευτικὴ εἶναι ἐξ ἄλλου ἡ αἰτία ποὺ ὁδηγεῖ τὸν Cherniss⁴ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Ἀριστοτέλη ἀναξιοπιστο μάρτυρα. Μὲ τὸν σκοπὸ νὰ μειώσῃ τὸ κύρος τοῦ Σταγίριτη ὡς ἱστορικοῦ, ὁ Cherniss παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀναφορά του στοὺς Προσωκρατικοὺς δὲν ἔχει τὴν ἐννοια συγγραφῆς ἱστορίας τῆς μέχρι ἐκείνου φιλοσοφίας, ἀλλὰ διαλεκτικῆς ἀντιμετώπισεως τῶν προσωκρατικῶν θεωριῶν. Στὴν διαπίστωση αὐτῇ, ποὺ συμφερίζονται καὶ ἄλλοι μελετητὲς μὲ ἄλλο ὅμως πνεῦμα, ὁ Löbl ἀντιπαραθέτει σχετικὲς γνώμες εἰδικῶν, ποὺ συνοψίζονται στὴν κοινὴ ἄποψη τῶν W. Jaeger⁵ καὶ H. Cassirer, ὅτι δηλαδὴ ἀκριβῶς στὴν διαλεκτικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπιση τῶν θέσεων τῶν Προσωκρατικῶν στηρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης τὸν δικό του προβληματισμό, ποὺ ὡς ἀπόλυτα συνυφασμένο καὶ βγαλμένο μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος τὸν θεωρεῖ καὶ ἐπιφορτισμένο μὲ τὸ χρέος γιὰ τὴν συνέχιση καὶ ὁλοκλήρωσή της. Ὡστε ἡ βαρεῖα εὐθύνη τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς συνεχιστῆ τῆς ἱστορίας τῆς σκέψεως, ποὺ μόνος του ἀναλαμβάνει, ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐχέγγυο γιὰ τὴν τίμια ἀπὸ μέρους του μεταχείριση τοῦ Ἔργου τῶν Προσωκρατικῶν καὶ τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν κατηγορία γιὰ κακόβουλη καὶ σκόπιμη, πρὸς ὄφελος τῆς δικῆς του φιλοσοφίας, παραποίηση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ κανεῖς, οὔτε καὶ ὁ Löbl, δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ Προσωκρατικὴ φιλοσοφία ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη μὲ τὴν δική του ὁρολογία καὶ ὅτι ἐρμηνεύεται μέσα ἀπὸ τὸ δικό του πρῖσμα.

Τὴν ὑπόλειψη ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ἀξιόπιστου μάρτυρα σώζει ὁ Löbl κυρίως μὲ τὴν σύγκριση κειμένων τοῦ Σταγίριτη, ποὺ ἀναφέρονται στὸν Δημόκριτο, καὶ ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ τελευταίου. Ἡ σύγ-

3. Οἱ Cherniss καὶ McDiarmid θεωροῦν τὶς μαρτυρίες του κακὲς ἐπαναλήψεις τῶν πληροφοριῶν καὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστοτέλους.

4. Στὸ βιβλίο του: *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, Baltimore 1935 (ἀνατύπωση 1971).

5. Ὁ Werner Jaeger εἶναι καὶ ὁ κριτικὸς τοῦ βιβλίου τοῦ Cherniss.

κριση αὐτὴ φανερῶνει ἀκόμη ὅτι ἡ διάστασις ἀνάμεσα στὶς σχετικὲς μαρτυρίες τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων συγγραφέων δὲν ἀφορᾷ στὴν πληροφοριοδότηση ἀλλὰ στὴν ἐρμηνεία τῆς ἀτομικῆς θεωρίας. Ὡς κριτήριον διαχωρισμοῦ εἰδησεογραφίας καὶ ἐρμηνευτικῆς ὁρθῆς θεωρεῖ ὁ Löbl τὴν γλωσσικὴ μορφή (εὐθὺς καὶ πλάγιος λόγος).

Τὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης κλείνει μὲ τὴν σύνταξη καταλόγου, ὅπου οἱ διάφοροι συγγραφεῖς παίρνουν τὴν θέση τους ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ ἀξιοπιστίας των. Ὁ πίνακας αὐτὸς ὥστόσο δὲν καινοτομεῖ. Σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς οἱ ἐρευνητὲς καταφεύγουν, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, στὶς ἴδιες αὐτὲς πηγὲς μὲ τὴν ἴδια προτεραιότητα καὶ μόνο ἡ ἀξιοποίησή τους ἦταν καὶ παραμένει ἀνάλογη μὲ τὴν κρίση τοῦ καθενός. Καθὼς ὅμως ἡ πρωτοτυπία δὲν ἀποτελεῖ γνώμονα γιὰ τὴν σοβαρότητα μιᾶς μελέτης, ἡ παραπάνω παρατήρηση δὲν ἀποσκοπεῖ στὴν ὑποτίμηση τῆς ἀξίας τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, ποὺ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς τόσο κοπιαστικῆς καὶ εὐσυνείδητης ἐρεύνης. Ἀντίθετα, ἐξαίρει τὴν δύναμη ἐκείνη ποὺ ὠθεῖ τὸν ἐρευνητὴ νὰ γυρίζη πίσω, ἀναζητώντας πάνω σὲ χιλιοπατημένα μονοπάτια ἕνα-ἕνα τὰ χνάρια ποὺ ὁδηγοῦν στὴν ἀλήθεια.

Στὸ δεύτερο μέρος, καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν καταγωγή τῆς ἀτομικῆς θεωρίας, ὁ συγγραφέας ἐπανεξετάζει τὴν ἐπικρατοῦσα ἀντίληψη, ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ ἀποτελεῖ συνειδητὴ προσπάθεια γιὰ τὴν διάνοιξη τοῦ λογικοῦ ἀδιεξόδου, ὅπου εἶχαν ὠδηγήσει οἱ Ἑλεατικὲς θέσεις. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐπανεξέταση αὐτὴ στάθηκε πάλι ἡ ὑπόψια τοῦ Cherniss, ὅτι ἴσως ἡ πληροφορία, ποὺ διαμόρφωσε τὴν παραπάνω ἀντίληψη νὰ στηρίζεται σὲ μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπισκόπησης τῆς τότε φιλοσοφικῆς καταστάσεως ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἀπὸ τὸ *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*⁶, ὅπου περιέχεται ἡ πληροφορία, ὁ Löbl παραθέτει ἀποσπασματικὰ ὁλόκληρη τὴν ἀλυσίδα τῶν ἐπιχειρημάτων, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν Ζήνωνα καὶ φθάνουν ὡς τὸν Δημόκριτο. Ἡ ἐπιβεβαίωση καὶ διασαφήνισή της ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἀντιπαραβολὴ ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν ἀναφερομένων φιλοσόφων καὶ μαρτυριῶν ἀπὸ ἄλλες πηγές.

Ἡ ὁρθότητα τῆς παραπάνω ἀντιλήψεως δὲν δικαιολογεῖ ὥστόσο τὴν παρατηρούμενη σ' ὁλόκληρη τὴν διατριβὴ τάση τοῦ Löbl νὰ περιορίσῃ τὴν σύγκριση ἀποκλειστικὰ ἀνάμεσα στὴν ἑλεατικὴ καὶ ἀτομικὴ θεωρία. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἀτομικῶν φιλοσόφων ἀπομονώνεται ἀπὸ τὸ γενικώτερο πλαίσιο τῆς Προσωκρατικῆς ἐποχῆς καὶ παραγνωρίζεται ἡ πολὺ σημαντικὴ παρατήρηση τοῦ Th. Gomperz⁷ ὅτι: «ἡ ἀτομικὴ θεωρία εἶναι ὁ ὄριμος καρπὸς ἀπὸ τὸ δένδρον τῆς θεωρίας τῆς ὕλης ποὺ καλλιέργησαν οἱ Ἴωνες φυσιολόγοι». Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀποψη τοῦ Löbl καὶ τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, ποὺ μεταφέρει στὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου τὰ γνωρίσματα μόνο τοῦ Παρμενίδειου ὄντος.

Τὸ ἄτομο ὡς ἀρχὴ ἀναγκαία γιὰ τὴν λογικὴ θεμελίωση τοῦ κόσμου εἶναι ἀναντίρρητα ἄμεσα ἐξαρτημένο ἀπὸ τὴν Ἑλεατικὴ ἐπιχειρηματολογία. Ὡς ὄντολογικὴ ἐνότητα ὅμως, πέρα ἀπὸ τὴν συγγένειά του μὲ τὸ ὄν τοῦ Παρμενίδη, ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὕλοζων

6. 324b34-325b20, 316a13-316b18.

7. Στὸ βιβλίο του *Griechische Denker*, Leipzig 1896.

στικῶν Ἀρχῶν, ὅπως καὶ ὁλόκληρη ἡ ἀτομικὴ θεωρία εἶναι ἡ ἀρμονικὴ σύνθεση ὅλων τῶν παραδοσιακῶν φιλοσοφικῶν στοιχείων τῆς ἐποχῆς πού ὀνομάζουμε Προσωκρατική⁸. Ἡ ἀπόφαση⁹ τοῦ Δημοκρίτου νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμο, ἀπὸ τὴν προσπέλαση τοῦ ὁποίου ἀποτρέπει στὸ ποίημά του ὁ Παρμενίδης¹⁰, ἀλλὰ πού ὅλοι οἱ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν εἶχαν διαβεῖ¹¹, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος συμμερίζεται καὶ φιλοσοφεῖ μέσα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἄν καὶ ὁ Löbl δὲν στέκεται στὸ σημεῖο αὐτὸ παρὰ ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ στηρίξῃ τὴν γνώμη ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία ἀποτελεῖ «ἀντίδραση» στὶς Ἑλεατικὲς θέσεις, ἡ χρησιμοποίησή του ὡς ἀφετηρία γιὰ τὴν ὄντο-λογικὴ θεμελίωση τῆς θεωρίας αὐτῆς τονίζει ἀκριβῶς τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο πού ἔπαιξε ἡ γνωσιολογικὴ αὐτὴ διαφορὰ στὴν διαμόρφωση τῶν δύο συστημάτων.

Στὸν ὑπότιτλο τοῦ Β' Κεφαλαίου τοῦ Μέρους II «Ὀντο-λογικὴ Θεμελίωση τῆς Ἀτομικῆς Θεωρίας»¹², ὁ Löbl ἀναλύει τὴν λέξη ὄντο-λογικὴ σὲ δύο σκέλη προκειμένου νὰ ἐξάρῃ τὴν ἀλληλεξάρτηση ἀτομικῆς ὄντο-λογίας καὶ γνωσιολογίας κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Παρμενίδη¹³. Ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ ὁ Löbl στὴν προσωινία «ιδέα» πού συναντᾶμε στὸν Πλούταρχο¹⁴ βλέπει ἐκφραζόμενη τὴν γνωσιολογικὴ ιδιότητα τοῦ ἀτόμου, ἐξήγηση πού ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν σύνδεση «ιδέας» καὶ ρηματικοῦ τύπου «ἰδμεν», πού ἐπιχειρεῖ ὁ Lugia. Τὸ ὅτι καὶ τὸ κενό, τὸ μὴ ὄν, εἶναι ἐξ ἴσου γνωσιολογικὸ ἀντικείμενο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δημοκρίτου καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀξιόπιστες πηγές. Ἄτομα καὶ κενὸ εἶναι ὄντολογικὲς ἀρχές πού συλλαμβάνονται μὲ τὸν νοῦ, πού μόνος αὐτὸς ἐξασφαλίζει τὴν γνήσια γνώση¹⁵. Μὲ τὴν Παρμενίδεια αὐτὴ μέθοδο κατοχυρώνει ὁ Δημόκριτος τὶς ὄντολογικὲς του ἀρχές γιὰ νὰ προχωρήσῃ μὲ συνέπεια στὴν ἀνοικοδόμησι τοῦ «ἀφανισμένου» ἀπὸ τοὺς Ἑλεάτες κόσμου. Ὡστε τὸ δεύτερο σκέλος —λογικὴ— ἀναφέρεται ταυτόχρονα καὶ στὴν λογικὴ ἀναγκαιότητα τῶν ἀτομικῶν ἀρχῶν ὡς φυσικῶν στοιχείων. Συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὴν ὄντολογικὴ καὶ φυσικοφιλοσοφικὴ θεώρηση τῶν ἀτόμων τὰ ἐπίθετα «πλήρες»¹⁶ καὶ «ναστὸν» ἐκφράζουν τόσο τὴν πληρότητα τοῦ ἀτόμου σὲ εἶναι ὅσο καὶ τὴν ὕλική του ὑπόσταση.

8. Βλ. A. Potaga, *Zur Philosophie Demokrits*, Innsbruck 1961 (Diss.).

9. Δημόκρ. 156: *Μὴ μᾶλλον τὸ δὲν ἢ τὸ μηδὲν εἶναι*.

10. Παρμενίδης 2.5, 7.7, 7.9.

11. Ἰδιαίτερα αἰσθητὴ γίνεται ἡ παρουσία τοῦ μὴ ὄντος στὸν Ἡράκλειτο. Βλ. Potaga, ὁ.π. 83.

12. Στὸ πρωτότυπο εἶναι: *Die Bewegung der Atome im Leeren. I. Onto-logische Begründung der Atomlehre*.

13. Παρμ. 3, 7.9, 8.34.

14. Πλούτ., *Πρὸς Κολώτ*. 8p 1110 F (Diels): *Εἶναι δὲ πάντα τὰς ἀτόμους ιδέας ὑπ' αὐτοῦ (Δ.) καλουμένας*.

15. Σέξτος, *Πρὸς Μαθημ. VII 138* *Ἐν δὲ τοῖς κανόσι δύο φησιν εἶναι γνώσεις· τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων τὴν δὲ διὰ τῆς διανοίας, ὣν τὴν μὲν διὰ τῆς διανοίας γνησίην καλεῖ προσημαρτυρῶν αὐτῇ τὸ πιστὸν εἰς ἀληθείας κρίσιν*.

16. Ἡ ἔννοια ἄτομο εἶναι λογικὸ ἐπακόλουθο τῶν χαρακτηρισμῶν «πλήρες» καὶ

Ὁ παραπάνω διαχωρισμός τοῦ Löbl ἀνάμεσα σὲ ὄντολογικὴ καὶ φυσικο-φιλοσοφικὴ θεώρηση μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔκφραση τοῦ ξένου πρὸς τὴν Προσωκρατικὴ φιλοσοφία διαχωρισμοῦ Φυσικῆς καὶ Μεταφυσικῆς¹⁷. Φαίνεται ὅμως ὅτι πρόκειται μόνο γιὰ ἓνα προσωρινὸ καὶ μεθοδολογικὸ διαχωρισμό. Ἡ σύντομη δήλωση τοῦ Löbl¹⁸ «...ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου—ἂν καὶ πρωταρχικὰ “Φυσικὴ”—εἶναι καὶ ὄντολογία (ἢ ἂν προτιμᾷ κανεῖς Μεταφυσικὴ)», ἂν καὶ γίνεται ἀναφορικὰ μὲ τὴν σύγκριση τῶν ὄντων τοῦ Δημοκρίτου καὶ Παρμενίδη καὶ ἄσχετα μὲ τὸ παραπάνω σημεῖο, δείχνει ὅτι ὁ Löbl συμερίζεται τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ Φυσικὴ τῶν Προσωκρατικῶν ἦταν ταυτόχρονα καὶ Μεταφυσικὴ. Ἀποδείξη σ’ αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε καὶ μόνη ἡ τοποθέτηση τῆς λέξεως «Φυσικὴ» σὲ εἰσαγωγικά.

Σὲ ἄμεση συνάρτηση¹⁹ μὲ τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀτόμου: τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα καὶ τὸ βάρος, ποὺ ἀποτελοῦν ἐκφράσεις τοῦ Εἶναι τοῦ²⁰, ἡ κίνηση ἀποδεικνύεται ὄντολογικὴ κατηγορία²¹ τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἐρώτηση ποῖα ἡ ἀρχὴ τῆς χωρὶς νόημα. Ἡ πεποίθηση ὅμως τοῦ Löbl ὅτι ὁ Δημόκριτος προσπέρασε ἀδιάφορα τὸ θέμα, ἐπειδὴ ὅλο τοῦ τὸ ἐνδιαφέρον ἦταν συγκεντρωμένο στὴν ἐξήγηση τῆς παρατηρούμενης κινήσεως, ἀπογυμνώνει ἀπὸ κάθε μεταφυσικὸ νόημα καὶ τὸ συμπέρασμά του, ὅτι τὸ ἄτομο φέρει μέσα τοῦ τοὺς νόμους τῆς κινήσεως καὶ τῆς πορείας τοῦ²². Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ ἐπιτείνεται ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ ἀποδώσῃ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ προσωκρατικοῦ ἀτόμου μὲ ἔννοιες τῆς Κλασσικῆς

«ναστὸν». Βλ. Potaga, ὁ.π. 72-75. Ἀλέξ. Ἀφροδ., *Εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικὰ* 985b: *Πλήρες ἔλεγον τὸ σῶμα τὸ τῶν ἀτόμων διὰ ραστότητα καὶ ἀμυξίαν κενοῦ.*

Ὅτι οἱ λέξεις *ραστόν* καὶ *πλήρες* ἀπαντῶνται γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς Πυθαγόρειους καὶ Παρμενίδη δὲν σημαίνει ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς Ἴωνες συνέλαβαν τὴν πρώτη ἀρχὴ τους σὰν *π λ ῆ ρ ε ς ὄ ν*, ἀλλὰ ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ τὴν χρησιμοποιοῦν, διότι ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν συνειδητοποιήσει τὴν ἔννοια τοῦ κενοῦ.

17. Ὅλες οἱ ὑλοζωιστικὲς ἀρχές τῶν Προσωκρατικῶν καὶ μαζί τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου ὡς πρῶτες ἀρχές εἶναι μεταφυσικὲς ἔννοιες. Τὸ ὅτι εἶναι ταυτόχρονα καὶ στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ κόσμου σημαίνει τὴν ἀνύψωση τῆς Φυσικῆς τῶν Προσωκρατικῶν σὲ Μεταφυσικὴ. Βλ. Potaga, ὁ.π. 67.

18. Löbl 170.

19. Ἀριστ., *Π. ψυχῆς* A 2, 405 a9: *Ψυχὴν μὲν γὰρ εἶναι ταῦτό καὶ νοῦν τοῦτο δ’ εἶναι τῶν πρώτων καὶ ἀδιαιρέτων σωμάτων, κινητικὸν δὲ διὰ μικρομέρειαν καὶ τὸ σχῆμα· τῶν δὲ σχημάτων λέγει, τοιοῦτον δ’ εἶναι τὸν τε νοῦν καὶ τὸ πῦρ.*

20. Ἡ παραπάνω ταύτιση τοῦ σφαιροειδοῦς σχήματος μὲ τὸν νοῦ καὶ τὸ πῦρ δείχνει ὅτι τὸ σχῆμα ἐκφράζει τὸ Εἶναι τῶν ἀτόμων. Βλ. Potaga ὁ.π. 79-80.

21. Ἡ κατηγορία αὐτὴ κατατάσσει τὸ ἄτομο στὴν οἰκογένεια τῶν ὑλοζωιστικῶν ἀρχῶν μὲ τὴν ἐνυπάρχουσα σ’ αὐτὰ κίνηση καὶ κάνει ἄτοπη τὴν ἐρώτηση σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς, ποὺ θέτουν οἱ μεταγενέστεροι.

22. Βασιζόμενος κυρίως στὴν πληροφορία τοῦ Ἀριστοτέλους (*Περὶ ζῴων γενέσεως* B 6, 742b 17): *Οὗ καλῶς λέγουσι τοῦ διὰ τί τὴν ἀνάγκην, ὅσοι λέγουσι, ὅτι οὕτως αἰεὶ γίγνεται... καὶ ταύτην εἶναι νομίζουσι ἀρχὴν ἐν αὐτοῖς, ὥσπερ Δημόκριτος.*

Μηχανικής. Ἀναντίρρητα οἱ ρίζες τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν φθάνουν ὥς τὸν Ἀβδηρίτη φιλόσοφο, τὸ περιεχόμενό τους ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνάλογο μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μέσα στὴν ὁποία ἀναβίωσαν. Οἱ σχετικὲς ἐννοιες τῶν Kepler, Galillei, Gassendi, Boyle, Newton καὶ Leibniz, ποὺ συμβάλλουν στὴν ἀποκατάσταση τῆς ὕλης καὶ στὴν ἐπίχρισή της μὲ ὑλοζωιστικὰ γνωρίσματα, δὲν παύουν νὰ ἀναφέρονται σὲ φυσικὰ στοιχεῖα καὶ ὄχι σὲ Πρῶτες Ἀρχές²³.

Ἡ κίνηση, ἂν καὶ ἀπόλυτα συνυφασμένη μὲ τὸ ἄτομο, δυνατὴ γίνεται μόνο μὲ τὴν παρουσία τοῦ κενοῦ, ποὺ εἶναι καὶ ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν παρουσία τοῦ κάθε ἀτόμου ὡς ἰδιαίτερη ὄντοτητα, ἢ ὡς στιγμή τοῦ εἶναι, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ πῇ κανεὶς ἐκφραζόμενος μὲ ἄλλη ὀρολογία. Ἔτσι οἱ χαρακτηρισμοὶ ποὺ δίνει ὁ Löbl στὸ κενό: principium individuationis καὶ principium extensionis ἐκφράζουν τὴν ὄντολογικὴ ἀλληλεξάρτηση τῶν δύο στοιχείων²⁴.

Ἡ ἀπόλυτη ἀλληλεξάρτηση ἀτόμου καὶ κενοῦ ἀποτελεῖ καὶ ἀπάντηση στὴν ἄτοπη ἐρώτηση μιᾶς γεωμετρικῆς διαιρετότητας, ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν Löbl στὸ σχετικὸ μὲ τὸν Μαθηματικὸ Ἀτομισμὸ κεφάλαιο. Ἡ γεωμετρικὴ μορφή ὡς συνάρτηση ἀτόμου καὶ κενοῦ, χωρὶς δική της ὑπόσταση, κατὰ τὴν στιγμή τῆς παρουσίας της ἀκολουθεῖ τὸ ὄντολογικὸ ἀδιαίρετο τοῦ ὄντος ποὺ ἐκφράζει²⁵. (Ἐνας τρίτος χαρακτηρισμὸς ποὺ ἐπινοεῖ ὁ Löbl, principium structionis²⁶, ἀναφέρεται στὴν συμμετοχὴ τοῦ κενοῦ στὴν δημιουργία καὶ τὸν σχηματισμὸ τῶν σωμάτων).

Ἡ πληροφορία τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ὁ Δημόκριτος ταύτιζε τὸ ὄν μὲ τὸ εἶν²⁷ ἐνισχύει τὴν θέση τοῦ Lugia, ποὺ ἐν μέρει συμμερίζεται καὶ ὁ Löbl, ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ καὶ μαθηματικὸς ἀτομισμὸς. Διστακτικὸ ἀπέναντι στὴν παραπάνω γνώμη τοῦ Ρώσου ἐρευνητῆ κάνουν τὸν Löbl τὰ σχόλια τοῦ Σιμπλικίου²⁸ καὶ ἄλλων σχολιαστῶν, ὅτι δηλαδὴ

23. Ὁ Löbl διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ ἐπισύρῃ πάνω του τὴν ἴδια κατηγορία τῆς θεωρήσεως ἐνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος μέσα ἀπὸ ἄλλο πρῖσμα, ποὺ ὁ Cherniss προσάπτει στὸν Ἀριστοτέλη. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ἡ σημασία τῶν παραλληλισμῶν αὐτῶν ποὺ ἐξαίρουν τὴν συμβολὴ τῶν ἀρχαίων διανοητῶν στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης. Βλ. Potaga, ὁ.π. 166-173.

24. Ἡ ἀλληλεξάρτηση ἀτόμων καὶ κενοῦ ὁδηγεῖ ἴσως τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπως ὑποθέτει ὁ Löbl, στὴν ἀκόλουθη σκέψη (Π. γεν. καὶ φθορ. 325 a 32): Ὡς μὲν οὖν ὕλη τοῖς γενητοῖς ἐστὶ αἷτιον τὸ δυνάτ' ὄν εἶναι καὶ μὴ εἶναι.

25. Löbl 237.

26. Σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ principium structionis πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ ἄπειρο τοῦ κενοῦ ἀποδεικνύεται ἡ ἀπαραίτητη ὁθόνη, ὅπου προβάλλονται οἱ ἄπειρες μορφές τοῦ εἶναι. Ὁ χαρακτηρισμὸς ὅμως αὐτός, κάπως παρακινδυνευμένος, δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανᾷ σχετικὰ μὲ τὸν ρόλο τοῦ κενοῦ, ποὺ εἶναι ἀπόλυτα παθητικός. Βλ. Potaga ὁ.π. 83-87.

27. Περὶ γεν. καὶ φθορ. 325 a 34: Ἐκ δὲ τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἐνὸς οὐκ ἂν γενέσθαι πλῆθος οὐδ' ἐκ τῶν πολλῶν εἶν, ἀλλ' εἶναι τοῦτο ἀδύνατον.

28. Σιμπλ., Εἰς Περὶ οὐρανοῦ 649,3: Οἱ . . . ἀδιαίρετα λέγοντες αὐτὰ ἀναγκάζονται μὴ πᾶν διαιρετὸν σῶμα διαιρετὸν λέγειν καὶ μάχεσθαι ταῖς μαθηματικαῖς ἐπιστήμαις τὰ ἐναντιώτατα αὐταῖς λέγοντες.

ἡ διδασκαλία τοῦ Δημοκρίτου ἀντιμάχεται τὶς μαθηματικὲς ἐπιστῆμες, ποὺ ὅμως εἶναι ἓνα ἐκ τῶν ὑστέρων συμπέρασμα καὶ βασίζεται σὲ ὀρισμὸ τῶν μαθηματικῶν πολὺ μεταγενέστερης ἐποχῆς²⁹. Ἐξ ἄλλου ὀλόκληρη ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ζήνωνος, ποὺ ἀποστερεῖ τὰ μαθηματικὰ ἀπὸ κάθε αὐτοτέλεια, ἐπιβεβαιώνει ὅχι τὴν ἄποψη τοῦ Löbl, ὅτι ὁ Δημόκριτος ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν μαθηματικῶν ἐπειδὴ ἀντίκειντο στὴν ὄντολογία του, ἀλλ' ὅτι ἡ ὄντολογία ἀποτελοῦσε τότε πλαίσιο γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ καὶ ἐπαλήθευση τῶν μαθηματικῶν. Ἐπίσης ἡ ἴδια ἡ ἀτομικὴ θεωρία, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὸ σύστημα συναρτήσεων φανερῶνει ὅτι γιὰ τὸν δημιουργό της ἡ μαθηματικὴ ἐπιστῆμη δὲν μποροῦσε νὰ σημαίνει ἄλλο ἀπὸ ἔκφραση σχέσεων.

Ὁ Löbl κλείνει τὴν διατριβή του ἀναζητώντας στὸν Ἀβδηρίτη φιλόσοφο τὶς καταβολές τοῦ Ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ. Ἄν πραγματικὰ ἡ ἀνάλυση, οἱ σχέσεις, οἱ συναρτήσεις, τὸ ἀπειροελάχιστο, τὸ ὄριο ἀποτελοῦν βασικὰ στοιχεῖα τοῦ λογισμοῦ αὐτοῦ, τότε ὁ παραλληλισμὸς ποὺ ἐπιχειρεῖ τροχάδην ὁ Löbl παύει νὰ φαντάζη τολμηρός³⁰.

Ἀθῆναι

Ἄννα Κ. Πόταγα

29. Π.χ. Heronis Metrica, ed. Bruns, Leiden 1964, σ. 11/12 (Löbl, σ. 232). Ἡ δὲ γεωμετρία ἐξ ἀφαιρέσεως τὴν διδασκαλίαν ἐποιήσατο, λαβοῦσα γὰρ φυσικὸν σῶμα, ὃ ἐστὶ τριχῇ διαστατόν, μετὰ ἀντιτυπίας, καὶ χωρίσασα τούτου τὴν ἀντιτυπίαν ἐποιήσατο τὸ μαθηματικὸν σῶμα, ὃ ἐστὶ στερεόν, καὶ ἀφαιροῦσα κατήντησε ἐπὶ τὸ σημεῖον.

30. Μὲ τὸ θέμα ἀσχολήθηκε διεξοδικὰ ὁ Luria: *Die Infinitesimaltheorie der ant. Atomisten*, «Quellen und Studien zur Geschichte der Mathematik», Bd. II (1922) σελ. 106-185 (Löbl, 226).

W. D. Goldfare, *Logic in the Twenties: The Nature of the Quantifier*, "The Journal of Symbolic Logic" 44 (1979) 351-368.

Ἡ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ W. Goldfare, ποὺ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση ὡς ὁμιλία σὲ κοινὴ Σύνοδο τῶν φιλοσοφικῶν Ἑταιρειῶν American Philosophical Association καὶ Association for Symbolic Logic εἰς ΗΠΑ, καὶ δημοσιεύθηκε στὸ τελευταῖο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «The Journal of Symbolic Logic» (Σεπτέμβριος 1979), ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴ Λογικὴ στὴ δεκαετία τοῦ 1920, ἰδιαίτερα τὴ φύση τῶν ποσοτιστῶν (ἄλλιῶς ποσοδεικτῶν, Quantifiers), μιᾶς ἔννοιας ἡ ὁποία ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν κωδικοποίησι τῶν ἀρχῶν τοῦ λογικοῦ διαλογισμοῦ. Ἡ ἐργασία ἀναφέρεται σὲ μιὰ σημαντικὴ περίοδο τῆς Ἱστορίας τῆς Λογικῆς, ὅπου ἡ Λογικὴ συμπλέκεται στενὰ μὲ προβλήματα θεμελιώσεως τῶν Μαθηματικῶν. Ἀκριβῶς, ἔνεκα τῆς μεγάλης σημασίας ποὺ ἡ θεωρία τῶν ποσοτιστῶν ἔχει γενικώτερα καὶ γιὰ τὴ Φιλοσοφία τῶν Μαθηματικῶν, θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ προβῶμε στὴν παρουσίαση τῆς ἐργασίας, συνο-